

“ALANQUVO” HAQIDAGI HIKOYATLARNING QIYOSIY TAHLILI

Marg‘uba ABDULLAEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universitetidotsenti

Abstract: *Turkic folk tales have a long tradition in Uzbek literary heritage. Glorified heroes with super powers and brave characters with extraordinary abilities were in the center of the ancient eposes. Among the Turkic and Farsi-written sources are famous “Shajarai Turk” by Abulgazi Bakhadirxan, “Jome ut-tavoriz” and “Oguznama” by Rashiddin, “The History of the Four Nations” by Mirza Ulugbek, “Abdullanama” by Hafiz Bukhari, “Zafarnoma” by Sharafiddin Ali Yazdiy, “Nusratnoma” by an unknown author, “History of Rashidiy” by Muhammad Haydar Mirza. These are historically significant works produced in the regions of Movaraunnaxr and Xuroson in the pick of the Islamic civilization.*

In this paper, the author reveals the features of Alanguva, a mythical heroin presented in the mentioned written sources. Thus, the veneration of Holy Alanguva depicted with magnificent attributes, considering her historical background and her popularity as a divine feminine energy filled with purity and trustworthiness. Diverse believes and different historical sources portray Alanguva’s deepest potential in her holiness and tenderness. Alanguva’s highly popular innocence and compassion towards the trustworthiness revealed in the sources. The image of her is electrified by giving birth to her child by taking the holy spirit’s blessing. Additionally, the mesmerizing Alanguva is compared with the Virgin Mary.

Key words: *ancient traditional folk tales, historical depiction, extraordinary abilities, comparative analyzes, pure spirit, Virgin Mary*

Tarixiy nasrning shunday namunalar borki, ularda keltirilgan hikoyatlar kishi diqqatini tortib, u haqda mulohaza yuritishga undaydi. Shulardan biri “Alanquvo” haqidagi afsonadir.

Tarixiy-badiiy nasrning noyob namunasi bo‘lgan Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayitürk” asaridagi “Alanquvoning ajoyib-g‘aroyib hikoyati” mana shu mavzuni tadqiq etishimizga turtki bo‘ldi.

“Shajarayi türk”da Alanquvo haqida ikkita kichik hikoyat mavjud. Birinchisining nomi “Alanquvoning ajoyib-g‘aroyib hikoyati”, ikkinchisining nomi “Alanquvoning o‘g‘lonlarining zikri” deb nomlanadi.

Birinchi hikoyatda Abulg‘ozi Yulduzxonning ikki o‘g‘lidan qolgan Dubunbayon va Alanquvo ismli nabilarini unashtirib katta to‘y qilib ber-

ganligini aytadi. O‘z o‘rniga nabirasi Dubunbayonni taxtga o‘tqazadi. Biroq Dubunbayon 30 yoshga etmay vafot etadi. Undan ikki o‘g‘il qoladi. Birining oti Bilgiday (7 yoshda), ikkinchisining oti Bekchiday (Bilganut - ba‘zi kitoblarda shunday yozilgan - M.A.), (6 yoshda). Shundan so‘ng Alanquvo haqida hikoya qilib, Dubunbayon o‘lgandan keyin Yulduzxonning aka va inilari, o‘g‘illari, podshohlar va navkarlar uni tilaganini aytadi. Biroq Alanquvo bunga rozilik bermaydi. “Men jonim tirida erga borman. O‘g‘lonlarim yigit bo‘lg‘uncha o‘zim elga bosh bo‘lib turarman. Andin so‘ng o‘g‘lonlarimga topshururman” – [Abulg‘ozi Bahodirxon. “Shajarayi turk”. 1990: 44.] dedi.

Alanquvo qayta erga tegmasdan taxtni o‘zi boshqaradi. Bir necha yillar o‘tgandan keyin bir voqea sodir bo‘ladi. Bir kecha Alanquvo yotib, sahar o‘yg‘onsa, tuynukdan bir yorug‘ nur kelib kiradi. Bu nur ichida bir odamning qiyofasi ko‘rinadi. Oq-sariq, ko‘zlari shahlo edi. Shunda Alanquvo zaifalarini uyg‘otmoqchi bo‘lib qichqiradi. Lekin ovozi chiqmaydi, tili tutiladi. O‘rnidan turmoqchi bo‘lsa, qo‘l va oyoqlari jon-sizdek edi. Ammo aqlu xushi joyida. Yorug‘lik ichidagi kishi ohista kelib u bilan juft bo‘ladi. Yana tuynukdan chiqib ketadi. Alanquvo bu voqeani aytsam, hech kim ishonmaydi deb, biron-bir kishiga og‘iz ochmadi. Besh-olti kun o‘tgandan keyin u yana keladi. Bu holat yana davom etadi. Alanquvo homilador bo‘ladi. Homila 4-5 oylik bo‘lgandan keyin qarindoshlari undan qanday homilador bo‘lganligini so‘raydi. Alanquvo barchasini aytib beradi. “Menga er kerak bo‘lsa bormasmu erdim. Taqi ul kim zaifa ham bo‘lsam ko‘p xalq meni podshoh qilib tururlar. O‘zumni, muncha elni va xalqni va ikki o‘g‘limni sharman-

da qilib, munday noma‘qul ishni hargiz qilurmanmu?” [Abulg‘ozi Bahodirxon. “Shajarayi turk”, 1990: 44.]. Agar men-ga ishonmasangiz uyimning oldida kechqurun yoting. Xudo meni sharmanda qilishni xohlamasa, sizlarga ham uni ko‘rsatadi. Qornimdagi bola tug‘il-sa, ko‘rarsiz u biron-bir tanish kishiga o‘xshamaydi. Bunda Alloh taoloning bir hikmati borga o‘xshaydi. Bundan so‘ng barchalari Alanquvoning so‘zlariga is-hondilar. Shunday bo‘lsa-da, ko‘pchilik uning uyi atrofida yotdilar. Navbat bi-lan uyg‘oq turdilar. Bir necha kundan so‘ng saxar vaqtida yuqoridan uyning ichiga tushganday nur paydo bo‘ladi. Buni ko‘rgan kishi yonidagilarni uyg‘ot-di. Yorug‘lik tuynukdan Alanquvoning uyiga kirdi. Bir qancha vaqtdan keyin qaytib chiqib ketdi. Yotgan xalqning ozrog‘i kelganini ko‘rdi. Ketganini esa hamma ko‘rdi. Lekin yorug‘lik ichidagi suratni ko‘ra olmadilar. Shundan keyin Alanquvoning so‘zlariga hamma ishon-di va chinligini bildi. Alanquvo haqidagi birinchi hikoya ana shunday tugaydi.

Ikkinchi hikoyada esa Alanquvoning o‘g‘illari haqida ma‘lumot berila-di. Alanquvoning uch o‘g‘li bor edi. “Avvalg‘ining oti Bukun Qatag‘an. Barcha qatag‘an eli aning nas-li tururlar. Ikkinchisining oti Busqun Chalchi. Chalchut eli aning nasli turur. Uchlanchisining oti Budanjir Munqaq. Ani xon ko‘tardilar. Chingizxon va Mo‘g‘ulning ko‘p uruqlari aning nasli turur. Bu uch o‘g‘londin bo‘lg‘an ellar-ga barchasina Nirun derlar... Nechuk kim mo‘g‘ulning zo‘mina (homila) nurdin bo‘ldi dey tururlar”. [Abulg‘ozi Bahodirxon. “Shajarayi turk”, 1990: 45.]

Ko‘rib turganingizdek, asardagi bu ma‘lumotlar tarixiy-badiiy nasr namu-nalarida ko‘p uchraydigan “Alanquvo” obrazini chuqurroq o‘rganishni talab

etadi.

Ma'lumki, Abulg'ozī "Shajarayī turk"ni yozishda ko'plab tarixiy kitoblardan (18 ta tarixiy manbadan – A.M.) foydalangan. Abulg'ozī keltirgan Alanquvo hikoyati yana qaysi asarlarda uchraydi?

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, bu mavzudagi hikoyalar Rashiddinning "Jome' ut-tavorix", "O'g'iznoma", muallifi noma'lum "Tavorixi guzida" – "Nusratnoma", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Hofiz Buxoriyning "Abdullanoma", Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi", Muhammad Haydar Mirzoning "Tarixi Rashidiy" asarlarida uchraydi.

Rashiddinning yozishicha, Alanquvo oqila ayol bo'lib, Quralas qabilasidan bo'lgan. Barcha mo'g'ul qabilalari Dubunbayon va uning xotini Alanquvodan tarqagan.

Ba'zi manbalarga ko'ra, Alanquvo Xurilartoy merganning qizi bo'lgan. Abulg'ozī ma'lumotiga asoslansak, mo'g'ul xoni Yulduzxonning nabirasi bo'lgan.

"Tavorixi guzida" – "Nusratnoma" asarida ham Alanquvo haqida qissa mavjud. Bu qissada Alanquvo quralasdan chiqqan beva ayol ekanligi, afsonaga ko'ra u yorug' nur tufayli farzand ko'rganligi, uch o'g'li borligi va ularning avlodi Nurunlar deb atalishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Akademik A.Qayumov "Tavorixi guzida" – "Nusratnoma" asarini tadqiq etib, o'zbek xalqi tarixiga aloqador bo'lgan hikoyalar borligini ta'kidlaydi. Jumladan, O'g'izxon va Alanquvo to'g'risidagi badiiy lavhalarini tahlil etadi. [A.Qayumov. 2010: Asarlar to'plami, 6-jild. 102-114.]

Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarida ham

"Alanquvoning ajoyib-g'aroyib hikoyati"ga hamohang hikoyat bor. An'anaga ko'ra, Hofiz Buxoriy "Abdullanoma" asarini umumtarixga oid Nuh hikoyasi, Yofas va O'g'izxon hikoyalari bilan boshlagan. Shular qatorida Alanquvoga oid hikoyani ham bayon etadi.

Hofiz Buxoriy "Abdullanoma"da Alanquvo haqidagi hikoyani badiiy-ijodiy ishlaydi va bir necha tarix kitoblari asosida turli ma'lumotlarni keltiradi. Go'zal tashbeh va badiiy lavhalarda muallifning hikoyanavislik mahorati ko'zga tashlanib turadi. Asarda dastavval, urug' va qavmlarning kelib chiqishi, tarqalishi haqida gapirilib, "Ikkinchi firqa – Qiyondan tarqalgan qavmlar to'g'risida bo'lib, ularni Nirunlar deb ataydilar", - deb, Alanquvo to'g'risidagi fikrlarini bayon qiladi.

"Ular Alanquvoning eri Dibun Boyon vafot qilgandan keyin otasiz tug'ilgan uch o'g'lining farzandlari va naslidandirlar. Mo'g'ullarning fikricha, ular vujudining moddasi nur bo'lib, (Alanquvo) u (nur)dan homilador bo'lgan. Chunonchi, (Bibi) Maryam hazratlari (ham) ersiz hazrat Iso alayhissalomga, unga Tangrining rahmati bo'lsin, homilador bo'lgan va u kishini Nirun, ya'ni mustahkam deb ataydilar va (Nirun) tozalik, mustahkamlikka ishoratdir. Bu qavmlar uch qismdan iboratdir. Nirunning birinchi qismi Alanquvo naslidan bo'lib, to Kobulxonning oltinchi urug'igacha bo'lgan qismdir. Ular o'n olti qabiladirlar...", [Hofiz Tanish Buxoriy. 2002: "Abdullanoma", 47.]

Shundan so'ng Hofiz Tanish Buxoriy Alanquvoning oltinchi avlodi bo'lgan Kobulxon naslining uch tarmog'i haqida ma'lumot beradi. Bu ikkinchi qism bo'lib, Nirun va Qiyot toifalari deb nomlanadi.

"Uchinchi qism: Nirun Qiyon burch-

qin. “Burchqin” deb, shahlo ko’zni aytadilar. Bu qavm Chingizxon tarmog’ining boshi bo’lib, uning ismi Yesugo bahodirdir”. [Hofiz Tanish Buxoriy. 2002: “Abdullanoma”, 47.]

Hofiz Buxoriyning yozishicha, Alanquvo va uning nasabini keltirishdan asosiy maqsadi – Alanquvoning qaysi tarmoqqa ulanishi va uning nasabi mo’g’ul qavmlariga qanday tarzda bog’lanishini ma’lum qilish bo’lgan. Qolaversa, Chingizxon va uning avlodi silsilasini hamda “g’iyosuddavla va-l-xulofot” (ya’ni davlat va halifalikning faryodiga etuvchi) Abdullaxonning nasl-nasabini bayon etish edi.

Asarda “Alanquvo dostoni va uning farzandlaridan tarqalgan tarmoqlar” nomli sarlavha ostidagi Alanquvo qissasi muallif tomonidan nihoyatda qiziqarli, badiiy –estetik ifodalarda berib o’tiladi. Asardagi hikoyaning mazmuni bunday:

“Alanquvo dostoni qissalarning ajoyiblari va xabarlarining g’aroyiblaridandir. Agar shunday voqea va hikoyalarga diqqat bilan qaralsa, xuddi shunga o’xshash hikoyalar tarixda bo’lganligi haqiqatga yaqin. Kuzatib turuvchi, Yaratuvchi (Tangri) biror narsani xohlasa, uning ishi bo’lsin desa, so’zsiz amalga oshadi. Shulardan biri Odam alayhissalom kabi ota va onasiz o’g’ilni kashf qilishdir. Shundan so’ng muallif “Qur’on” oyatlaridan keltirib, “Tangri istagan narsani qiladi”, - deya, Iso alayhin-nabiyino va alayhissalomni inson qo’li tegmasdan bunyod qilganini ta’kidlaydi. Tangriining irodasi bilan ikki elchi payg’ambar (Odam Alayhissalom va Iso alayhissalom) ota-onasiz va ikkinchisi otasiz yaratilgan.

Insonning otasiz dunyoga kelishida bir hikmat bor. Hukamolarning aytishlaricha, “muaddilunnahor doirasi muntaqat I ul-buruj doirasiga to’g’ri kel-

sa va bu to’g’ri kelish bir unsurga mansub musallasga tushib, u unsur g’olib va qolgan unsurlar mag’lub bo’lsalar, bu to’g’ri kelish vaqtida tug’ilishlar mumkin emas ekan.

“Tarixlarning satrlari xabar berishicha, Sharq mamlakatlarining eng chetida bir orol bo’lib, unda faqat ayollar yashar ekan. Ularning homilador bo’lishlariga sabab faqat o’sha orolning suvi ekan...Alanquvoning ajib hodisasi va g’arib voqeasining paydo bo’lishidir. Rivoyat qilinishicha, uning pok qornida, jo’ft bo’lmasdan uch nafar farzand vujudga kelgan”. [Hofiz Tanish Buxoriy. 2002: “Abdullanoma”, 48.]

Uning Dayun Boyon (Ba’zi manbalarda Dubun Bayon yozilgan – A.M.) ismli eri bo’lgan va erta vafot etgan. Alanquvo yaqinlariga “bir nur, ko’k ko’zli bir arab kishi taqlidida” homilador bo’lganini aytadi.

“Alqissa, undan uch o’g’il tug’ildi-ki, uning uchinchi o’g’li Buzunyor qoon bo’lib, Chingizxonning nasab shajarasi unga tutashadi. ..Burchiqin, deb shahlo ko’zli (odam)ga aytadilar. Ittifoqo, Yesugo bahodir va uning urug’idan vujudga kelgan farzandlarning aksari shahlo ko’zlidir. Alanquvoning homiladorligida yaqinlariga aytgan hikoyati shu bo’lgan ediki, kechalari qandaydir bir shaxsga o’xshagan nur mening ko’z o’ngimda paydo bo’ldi va so’ng qaytib ketdi. O’sha sariq tusli va ko’k rangli, shahlo ko’zli kishi uning ya’ni Alanquvoning sakkizinchi nasli Yesugo bahodir edi. Buning rostligi zohir bo’ldiki, uning avlodlarining ko’pchiligi shahlo ko’zlidir”. [Hofiz Tanish Buxoriy. 2002: “Abdullanoma”, 48.]

Mazkur hikoya Abulg’ozidan farqli ularoq Hofiz Tanishning o’ziga xos badiiy uslubi, nasriy va nazmiy ifodalarda tasvirlanadi. Biroq ikki asardagi hikoy-

ani qiyoslaganda, mazmun-mohiyatida jiddiy farqlar kuzatilmaydi. Hofiz Tanish o'z hikoyasida Alanquvoning uch o'g'li ham ilohiy nurdan paydo bo'lganligini aytadi. Abulg'ozni esa Alanquvoning faqat uchinchi o'g'li ilohiy nurdan yaratilganini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, "Abdullanoma"da keltirilgan Alanquvo haqidagi voqealar badiiy uslub jihatidan boshqa hikoyatlardan ajralib turadi. Tarixiy voqelikning ijodkor tomonidan badiiy talqin etilishi, mazmunning pishiqligi, estetik ta'sirchanligi o'quvchini zeriktirmaydi. Ayniqsa, qissadagi Alanquvoning tashqi ko'rinishi (portreti) tasvirlangan lavhalar mumtoz badiiy so'z seyrining g'oyatda nafisligini ifodalab turibdi. Bu nafis o'xshatish va sifatlashlar Hofiz Tanishning o'ziga xos badiiy mahoratini ko'rsatib turadi. Qissa ixcham bo'lishiga qaramay, muallif hikoya tafsiloti jarayonida hukamolar (olimlar) fikrlarini, o'rni kelganda, mazkur hikoyaga o'xshash voqealarni keltirish bilan Alanquvo qissasining haqiqatga yaqin tomonlarini ko'rsatishga erishadi. Hofiz Tanish garchi tarixiy mavzudagi asar yozishni maqsad qilsa-da, betakror badiiy tasvir vositalaridan unumli foydalanib, asarining badiiy qimmatini yanada oshiradi.

Kuzatishlarimiz davomida "O'g'iznoma" asarining Nasimxon Rahmonov tomonidan tarjima qilingan jurnal variantida juda qiziqarli ma'lumotlarni o'qidik.

Biz yuqorida tilga olgan tarixiy asarlar "Shajarayi turk", "Nusratnoma", "Abdullanoma"da Alanquvoning ilohiy nurdan homilador bo'lishi haqidagi afsona va hikoyatlar bilan tanishdik. "O'g'iznoma"da esa O'g'izxon haqidagi hikoyalarda ilohiy nur (ko'k nur) bilan bog'liq ikkita voqea bayoni borligini kuzatdik.

Bu hikoyalarning birinchisi O'g'izxon haqidadir. "Kunlardan bir kun O'g'uz hoqon bir erda tangriga yolvorar edi. Qorong'u tushdi. Ko'kdan bir ko'k nur tushdi. Quyoshdan yorug', oydan yorqinroq edi. O'g'uz hoqon u tomonga yurdi, ko'rdiki, o'sha nurning orasida bir qiz bor edi. Uning boshida otashga o'xshash yorug' bir xoli bor edi, xuddi Oltin qoziq yulduziga o'xshar edi. U qiz shunday chiroyli ediki, kulsa, ko'm-ko'k osmon ko'ladi, yig'lasa, ko'm-ko'k osmon yig'laydi. O'g'uz hoqon uni ko'rib o'zidan ketdi, sevib qoldi, oldi, u bilan yotdi, tilagini qondirdi. Homilador bo'ldi. Kunlar o'tib, kechalar o'tib, ko'zi yoridi, uch o'g'il to'g'di. Birinchisiga Kun otin qo'yidilar, ikkinchisiga Oy otin qo'yidilar, uchinchisiga Yulduz otin qo'yidilar".

Mana shu hikoyani o'qib, Alanquvo afsonasining tarixiy ildizlari keyingi davrlarga o'z ta'sirini ko'rsatganligini anglash qiyin emas. Demak, "O'g'iznoma" asaridagi "ko'k nur" va "ko'k bo'ri" to'g'risidagi tarixiy voqealarning badiiy tasvir ildizi juda chuqur bo'lib, mo'g'ullarning afsonaviy ajdodiga borib taqalishi ayni haqiqatdir.

"O'g'iznoma"dagi ikkinchi hikoya quyidagicha: "...Chap tarafda Urum degan bir hoqon bor edi. O'sha hoqonning qo'shini juda ko'p edi. O'sha Urum hoqon O'g'uz hoqonning yorlig'ini e'tirof etmas edi... O'g'uz xoqon xavf solib, unga qarshi o'tlanmoqchi bo'ldi, qo'shini-la o'tlanib, tug'larini ko'tarib jo'nadi. Qirq kundan keyin Muz tog'ining adog'iga etdi. Lashkarlarini tushirdi, charchab to'xtadi. Ertalab bo'lganda O'g'uz hoqonning qarorgohiga qushday bir nur kirdi. U nurdan ko'k tukli, ko'k yolli katta bir erkak bo'ri chiqdi. O'sha bo'ri O'g'uz hoqonga shunday xabar berdi: Dediki, ey O'g'uz ... xizimatinga men ham boraman". [O'g'iznoma.

Sharq yulduzi. 1989: №-4. 165-171.] Shundan keyin ko'k yolli, ko'k tukli bo'ri O'g'uzxon qo'shinining boshida yurib, unga g'alabalar in'om etadi.

“O'g'uznoma”dan ma'lumki, O'g'uzxon Ko'k tangri ta'limotiga e'tiqod qilgan. Shu sababli “O'g'uznoma” muallifi O'g'uzxonni ilohiylashtirib, ko'k nur va ko'k bo'ri bilan bog'liq voqealarni kiritgan. Albatta, bunda asar muallifining badiiy mahorati muhim o'rin tutadi. Ikkinchi hikoyada bo'ri asar syujetini rivojlantiruvchi asosiy obraz darajasiga ko'tarilgan. U asarda O'g'uzxonga madadkor, g'amxo'r, xalqni balo-qazolardan himoya qiluvchi obraz sifatida gavdalanadi.

Ikki hikoya syujetidan ham ko'rinish turibdiki, “O'g'uznoma”dagi ko'k nur va ko'k bo'ri bilan bog'liq qarashlar o'tmish tarixiy voqeligini bayon etishda ijodkor tomonidan badiiy lavhalarda ifoda etib berilgan. Bunday badiiy tasvirlarning yaratilishida “Alanquvo” afsonasining ta'siri borligi hech qanday shubha uyg'otmaydi.

V.Rahmonov va Ya.Egamova tarjima qilgan Muhammad Haydar Mirzoning “Tarixi Rashidiy” asarida ham Alanquvo haqida o'qidik. Mazkur asar Tug'luq Temurxonga bag'ishlanib, unda ko'plab tarixiy-badiiy hikoyalar o'rin egallaydi. Muallif asarining birinchi faslida Tug'luq Temurxonning shajarasini keltirib, Alanquvoga borib taqalishini aytadi. Jumladan, asarda shunday yoziladi:

“Tug'luq Temurxon Esan
Bo'g'axonning o'g'lidir. Mana Esan
Bo'g'axonning shajarasi, Esan
Bo'g'axon ibn Duvojxon ibn Baroqxon
ibn Qaro Isu ibn Motukan ibn Chig'atoy
ibn Chingizxon ibn Yasukoy ibn
Birton ibn Kobil ibn Tumana ibn
Boysung'ar ibn Qaydu ibn Dumanin

ibn Buqo ibn Buzanjirxon, u Alanquvo Ko'rkulukxonning o'g'li edi. Alanquvo juda pok ayol bo'lgan. U haqda “Zafarnoma”da shunday hikoya qilindi: “Tuynukdan uning uyiga bir yorug'lik nuri tushdi va u nur Alanquvoning og'ziga kirdi, shundan so'ng u o'zining homilador ekanligini sezdi, bu xuddi Jabroil alayhissalomning nafasidan Imronning qizi Maryamda erkak daxlisiz homila paydo bo'lganiga o'xshaydi”.

Fard:

*Maryam qissasini eshitsang tildan,
Alanquvo holin anglaysan dildan.*

Ushbu kitobning – bu hikoyalardan maqsadi shuki, Buzanjirxon onadan otasiz tug'ildi. Onasi Alanquvo Ko'rkulukka kelsak, uning nomi barcha tarixiy bitiklarda qayd etilgan va u Nuh alayhissalomning o'g'li Yofas (ularning ruhlari shod bo'lsin) ga borib taqaladi. Alanquvo Ko'rkulukning bobolarining har biri tarixlarda zikr etilgan, ular haqida hikoyamiz cho'zilib ketmasligi uchun bu erda to'xtab o'tirmaymiz”, [“Tarixi Rashidiy”. V.Rahmonov, Ya.Egamova, Sharq ziyokori. 2007: 12.] – deb yozadi muallif. Haydar Mirzoning Alanquvo to'g'risidagi bu ma'lumotlari qisqa va ixcham tarzda berilgan. Muallif Alanquvo hikoyasining asosiy syujet nuqtasini “Zafarnoma”dagi ma'lumot bilan to'ldiradi. Va ikki misrali fard keltiradi. Alanquvo hikoyasining Maryam qissasiga o'xshashligini, barcha manbalarda bu haqda qayd qilinganligini aytib o'tgan.

Bo'riboy Ahmedovning kirish so'zi, izohlari va tahriri ostida nashr etilgan Mirzo Ulug'bekning “To'rt ulus tarixi” asarining ikkinchi bobida (v. 306 - 376) turk-mo'g'ul xalqlarining afsonaviy onasi Alanquvo va undan tarqalgan avlod, ya'ni podsholar (Buzunyor qoon,

Buqoxon, Dutuminxon, Qobulxon, Boysung'urxon, Borton bahodir, Yasugay bahodir) tarixi bayonini o'z ichiga olgan. Bu bobda ham ilm-fan uchun muhim ma'lumotlar uchraydi. Turk-mo'g'ul qavmlarining birgalikda, aralashib yashab kelganligi Turk diyori va uning boshqa qavmlari orasida tutgan mavqei haqidagi ma'lumotlar shular jumlasidandir.[Mirzo Ulug'bek. "To'rt ulus tarixi" 1994: 5.]

O'zbek millatining kelib chiqishi haqida turli qarashlar mavjud. Shulardan biri "Alanquvo" haqidagi rivoyat bilan bog'lanadi. Alanquvo eri o'lgandan keyin uning o'rniga podshoh bo'ladi. Uning xonasiga tuynigidan nur yorug'lik shaklidagi oq yuzli, bodom qovoq, qisq ko'zli bo'lgan bir odam kelib u bilan qovushadi va Alanquvo homilador bo'ladi. Alanquvo melodiy 718 yilda "Nur-odam"dan uch o'g'il ko'radi. (Ba'zi kitoblarda uchinchi o'g'lini tug'adi deyilsa, ba'zilarida uch o'g'il ko'radi, deyiladi. Bizningcha, Alanquvo ilohiy nurdan uchinchi farzandini tug'adi. Uchinchi o'g'li Budanjir Munqaq taxtga o'tiradi. Uning beshinchi avlodi Tumanaxon (Tumnaxon – "Shajarayi turk"da shunday yozilgan). Tumanaxon Chingizxonning 4-bobosi, A.Temurni esa 9-bobosidir. O'zbek atamasining kelib chiqishi Oltin O'rda xoni Muhammad O'zbekxon (Chingizxonning nabirasi) nomi bilan bog'lanadi.

Internetdan [Mavzoley Gur-i Emir. <http://e-samarkand.narod.ru/Guri-i-Emir.htm>] yana bir qiziq ma'lumot oldik. Go'ri amir maqbarasi haqidagi bu maqolada Amir Temur qabri va unga qo'yilgan qabr toshi haqida aytib o'tilgan. Aytishlaricha, Ulug'bek 1425 yilda mo'g'ullarga qarshi jangda Xitoydan ikkita nefrit toshi olib kelgan. Bu tosh nihoyatda og'ir va qimmatbaho bo'lgan.

Nefrit toshi ilohiy qudratga ega deb ta'kidlashadi. 1740 yilda Eron shohi Nodirshoh Buxoro xonligini bosib oladi va bu xonlik tarkibida bo'lgan Samarqanddan Tumurning qabr toshi (ya'ni nefrit)ni Mashhadga olib ketadi. Erondagi muqaddas binolarni ta'mirlashda foylanmoqchi bo'ladi. Nodirshoh saroyidagi tarixchilarning yozishicha, Nodirshohning tushiga Amir Temurning piri Sayid Baraka kirib, toshni o'z joyiga qaytarishini aytadi. Bundan qo'rqqan Nodirshoh nefrit toshini Samarqandga qaytarishga hukm beradi. Olib kelinayotgan paytda daryoga tushib ketadi va ikkiga bo'linadi. Biroq Samarqandga kelgach, uni ustalar mahorat bilan avvalgi holatiga qaytaradi. Shundan so'ng 1941 yil iyun oyida Mixail Gerasimov boshchiligidagi maxsus komissiya tomonidan Amir Temur qabri yana ochiladi.

Amir Temurning qabr toshi ustida temur geneologiyasi, Chingizxon geneologiyasidan Buzanjir (Alanquvoning o'g'li)gacha va uning yorug'lik nuridan qanday homilador bo'lgani to'g'risidagi hikoya hamda Amir Temur vafot etgan sana yozilganligi haqida ma'lumot berilgan. Maqoladan ko'chirma keltiramiz:

"Ето гробница великого султана, милостивого хакана Амира Темура гурагана, сына эмира Тарагая, сына эмира Баркала, сына эмира Илонгира, сына эмира Ийджала, сына Карачар ноёна, сына эмира Суку Сичана, сына эмира Ирумчи барласа, сына эмира Качули, сына Туманай-хана. Это девятое поколение. Чингизхан происходит из того же рода, от которого происходят предки достохвалного султана, погребённого в этой священной и прекрасной гробнице. Хакан Чингиз – сын эмира Есугай бахадур, сына

эмира Бартан бахадур, сына Кабул-хана, сына упомянутого Туманай-хана, сына эмира Байсункара, сына Хайду-хана, сына эмира Дутама, сына эмира Буки, сына эмира Бузанджир. Кто желает знат далее, да будет тому известно: мат последнего звали Аланкува, которая отличалас честностью и своей безукоризненной правдивостью. Она однажды понесла от луча света, который явился к ней в отверстие жилища и приняв образ человека, объявил, что он потомок повелителя правоверных Али, сына Абу Талиба. Это показание, данное ею, принято за истину. Достохвалны потомки её будут владет миром веками”. [Mavzoley Gur-i Emir. [http:// e-samarkand.narod.ru/Guri-i-Emir.htm](http://e-samarkand.narod.ru/Guri-i-Emir.htm)].

Istagan odam bilsinki, so'ngi (amirning) onasini Alanquvo der edilar. Bu ayol nomusli, sof, haqgo'yligi bilan ajralib turar edi. U bir tuni uyning teshigi orqali kirib, so'ng odam shakliga kirgan yorug' shu'ladan farzandli bo'ldi. U o'zini Abu Tolib o'g'li Ali deb tanishtirgan edi. U aytgan gapni chin haqiqat deb bilganlar. Alanquvoning maqtovga sazovor avlodi asrlar davomida dunyoni egallaganlar.

Temur tarixi bitilgan Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida ham Alanquvo haqidagi hikoyat mavjud. Biroq Muhammad Ali “Zafarnoma”ning forscha matnidagi turk-mo'g'ul xalqlarining kelib chiqishi haqidagi 82 varaq muqaddimani tushirib qoldirganligi bois, bizning bu hikoyat bilan tanishish imkonimiz bo'lmadi. Nizomiddin Shomiy qalamiga mansub “Zafarnoma” asarida ham shu holatni kuzatdik. [Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma, 1997: 384.]

Bizga ma'lumki, Navoiy Husayn Boyqaro saltanati tarixini yozishni ma-

qsad qilgan. Navoiy “Muhokamat ul-lug'atayn” asarida Husayn Boyqaro tarixiga bag'ishlab, “Zubdat ut-tavorix” (“Tarixlar sarasi”) asarini yozishni niyat qilganini aytadi.

Akademik A.Qayumovning ta'kidlashicha, Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Tarixi muluki Ajam” asarlari “Zubdat ut-tavorix” asarining boshlang'ich qismlari bo'lishi mumkin. [A.Qayumov. Asarlar, 4-tom. 46.] Bu qarashdan kelib chiqadigan bo'lsak, Navoiyning “Zubdat ut-tavorix” Husayn Boyqaro tarixiga bag'ishlangan asari an'anaviy tarixnavislik qoidalariga amal qilingan holda yaratilganligini tasavvur etish qiyin emas.

“Tarixi anbiyo va hukamo” asari Odam alayhissalomdan boshlanib, payg'ambar (anbiyo)lar haqida va hakimlar to'g'risida ma'lumot beradi. “Tarixi muluki Ajam”da Eron podshohlarining to'rt tabaqoti (Peshdodiylar, Kayoniylar, Ashkoniylar va Sosoniylar) haqida tarixiy ma'lumotlar keltiriladi.

Demak, Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari an'anaga muvofiq Odam Atodan boshlangan. Bu an'anaviy holat Abulg'ozining “Shajarayi turk” asariga ham xosdir. A.Navoiyning tarixiy mavzuda yozilgan “Tarixi anbiyo va hukamo” va “Tarixi mulki Ajam”[Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Yettinchi jild. Xamsa. Sab'ai sayyor. – T.: 2013.] asarlarini ko'zdan kechirganda, Alanquvoga oid hikoya uchratmadik. Qiziq, o'nlab podshohlar va sulolalar tarixi bitilgan tarixiy kitoblarda bayon etilgan Alanquvo haqidagi hikoya, nahotki, Navoiy asarlarida uchramasa? Gumonlarni tarqatish maqsadida buyuk “Xamsa”ni ko'zdan kechirishni nazardan o'tkazdik.

Shukurki, gumonli masala o'z echimini topdi. “Xamsa”ning buyuk xazina

ekanligiga yana bir karra ishonch hosil qildik. "Xamsa"ning to'rtinchi dostoni "Saba'i sayyor"ni varaqlaganimda, dostonning muqaddima qismi 9-bobida Navoiy "Saltanat bahrining durri nobi va xilofat ma'danining la'li serobi, ofarinish tojig'a javhari zoti zeb ila zayn muiz-zus-saltanati vad-dunyo vad-din Sulton Husayn Bahodirxon xallada mulkahu va sultonahu midhati ko'sin o'rmaq va bu bahona bila zarrani quyoshqa sag'indurmaq" (Ma'nosi: Saltanat dengizining sof durri va halifalik ma'danining yonib turuvchi la'l toshi, yaratuvchilik tojining asl javhari, zebu ziynati; saltanat dunyo va dinning muhtaram kishisi, mulki va saltanati barqaror bo'lmish Sulton Husayn Bahodirxon madhini qilmoq va bu bahona bila zarrani quyoshga sog'intirmoq [Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Yettinchi jild. Xamsa. Sab'ai sayyor. – T.: 2013. 321.], – sarlavhasi ostida Sulton Husayn Boyqaroni madh etadi. Jumladan, shunday yozadi:

*Shoh Sulton, Husayn bin Mansur,
Kim berib nusrati jahong'a surur.*

*Xonlar uzra etib atosi aning,
Xon bin xon ato atosi aning.*

*Ham ato xonu ham anga ano xon,
Yo'q jahonda aning kibi yana xon.*

*Anga Chingiz ulug' ato kelgan,
Anosi xud Alanquvo kelgan.*

*Faxr yo'q anga saltanat oti,
Ul bo'lub saltanat mubohoti.*

[Alisher Navoiy.

To'la asarlar to'plami. Yettinchi jild. Xamsa. Sab'ai sayyor. – T.: 2013.322.]

Mana shunday misralarda Navoiy Husayn Boyqaroni madh etib, uning zafarlari butun olamga hursandchilik baxsh etishini, buyuk sahovat

egasi ekanligini, uning otasi ham, onasi ham xon bo'lganligini, ota tomondan Chingizxonga, ona tomondan Alanquvoga bog'lanishini, u saltanat faxri ekanligini chuqur samimiyat bilan ta'kidlaydi.

Shu o'rinda, "Sab'ai sayyor"da keltirilgan ikki misraga diqqat qaratish zarur.

*Anga Chingiz ulug' ato kelgan,
Anosi xud Alanquvo kelgan.*

Mazkur misradagi "Alanquvo" so'ziga Navoiy asarlarining o'n jildligida quyidagicha ta'rif berilgan. "Alanquvo – qadimgi mo'g'il va oltoy xalqlari orasida mashhur bo'lgan afsonaning bosh qahramoni: Alisher Navoiy Husayn Boyqaroning onasini shu afsonaviy ayolga, otasini esa, Chingizxonga o'xshatadi", [Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Yettinchi jild. Xamsa. Sab'ai sayyor. – T.: 2013.670.]- deyiladi. Aslida ham shundaymi? Navoiy bu o'rinda, Husayn Boyqaroning onasini Alanquvoga o'xshatganmi? Bu baytning ma'nosini izohlashda oldingi baytlar mazmunidan kelib chiqib yondashilsa, Navoiy Husayn Bayqaroning shajarasini (ya'ni ajdodlari)ni madh etgan "ato atosi" ota-bobolari Chingizxonga borib taqalishini, ona ajdodi esa Alanquvoga borib taqalishini nazarda tutadi. Baytni so'zma-so'z tahlil qilganda ham shu fikr anglashiladi. Yuqorida keltirilgan izohda esa o'xshatadi deyilishi noto'g'ri. Agar baytdagi "xud" so'zini "kabi" ma'noni anglatishini nazarda tutib izoh berilgan deb qaralsa, bu noto'g'ri. Chunki "Navoiy asarlari lug'atida "xud" so'zining bir-necha ma'nolari ko'rsatilgan. "Xud" forscha uzun uchli, bahaybat jez qalpoq ma'nosini bildiradi. "Xud" so'zining ikkinchi ma'nosi so'z birikmasida, o'rniga qarab: 1) albatta, haqiqatan: 2) Yolg'iz, birgina yoki kabi ma'nolari-

ni anglatadi.” [Porso Shamsiev. Navoiy asarlari lugʻati. Gʻ.Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti. 1973.665.]

Yana shuni taʼkidlash joizki, Alanquvoni xalq ogʻzaki ijodida ilohiylashtirib, unga afsonaviy nisbat berilgan. Aslida turkiy xalqlar shajaralari bitilgan adabiy-tarixiy asarlarda u haqda anʼanaviy tarzda maʼlumotlar berib borilgan. Shuni nazarda tutib aytish mumkinki, Alanquvo tarixiy shaxs boʻlib u melodiy 718 yilda yashab oʻtgan. Nurinlar uning avlodidir.

Ushbu mavzu yuzasidan olib borgan kuzatishlarimiz jarayonida “Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati” gazetasining 1984 yil 10-fevral sonida eʼlon qilingan Abduqodir Hayitmetovning “Navoiy va Alanquvo afsonasi” nomli maqolasiga koʻzimiz tushdi.

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning ijodiy taraqqiyotida, xususan “Xamsa”ning yuzaga kelishida qadimgi turkiy adabiyotning muhim taʼsiri borligi taʼkidlanadi. A.Hayitmetov Navoiyning qadimgi turkiy asotir va rivoyatlarga munosabati muhim ahamiyatga ega ekanligini aytib, moʻgʻullar orasida qadimda mashhur boʻlgan Alanquvo nomi bilan bogʻliq afsonalarni eslaydi. Jumladan, “Sabʼai sayyor” dostonida Navoiyning Sulton Husayn Boyqaro madhiga bagʻishlangan

*Anga Chingiz ulugʻ ato kelgan
Anosi xud Alanquvo kelgan –*

misralarini keltiradi va adabiy nuqtai nazardan izohlaydi. Shu oʻrinda, maqolaning aynan Alanquvo bilan bogʻliq qismini keltirishni maʼqul koʻrdik.

“... Bu (Alanquvo) afsonasi haqida Rashiddin, Mirxond kabi ulugʻ muarrixlarning asarlarida qimmatli maʼlumotlar bor. “Ravzat us-safo”ning Muhammad Yusuf Rojij tarjimasida

“Alanquvo xotun zikri va ondin tavallud topgʻon oʻgʻullarning taʼrifi” degan qismi bor. Unda quyidagilarni oʻqiymiz.” Alanquvo Yulduzxonning nabirasi edi. Va ul andoq Bonuyi iffatpanoh ismatdastgoh erdi. Husn va jamol avjida of-tobi jahontob yuzi nuridin xijilva sarvi ravon qomati raftoridin munfail erdi...”

Oni yaʼni Alanquvoni bir umzodasigʻa yaʼni amakivachchasiga iqd etdilar. Ersa ondin ikki oʻgʻil boʻldi. Birining oti Yelkadi. Va birining ismi Yakjadi erdi. Va ul abushqasi (yaʼni eri) vafot topdi. Andin soʻng Alanquvo xaloyiq hukumatigʻa qiyom va farzandlari tarbiyatigʻa ehtimom koʻrguzurgʻa mashgʻul boʻldi. Va bu hol inshosida ul Bonuyi aʼzam bir oqshom istirohat bistarida yotib erdikim, nogoh uyi ravzana-sidin bir nur kirib, qorongʻu uyi ravshan boʻldi. Va ul nur yogʻdusi ogʻziga kirib, tamogʻiga ketdi, ersa, ul nur duxulidin homila boʻlib... Va derlarkim ul bonuyi iffatpanoh vazʼi haml chogʻida uch ugʻul toʻgʻdi. Bir oʻgʻligʻa Barqun Qabqi ot qoʻydikim, tamomi qabqin qabilasi ondin munshaib boʻldi. Va birigʻa Yoʻsiqin Solchi ism aytdi. Tamomi soljut qavmi oning naslindindur. Yana biri Boʻzbahri Munqoq otodikim moʻgʻul xonlari hama oning naslidindur. Va bu uch oʻgʻul avlodigʻa moʻgʻul xalqi “nirun” derlar va umzodasidin boʻlgʻon ikki oʻgʻulning zuryotigʻa “darlekan” atarlar va ikkala bahr tabaqani avvalgʻidin ortuq tuturlar. Va Boʻzbahrning zuhuri Abomuslim Marvoziyning xuruji ayyomida erdi”. [A.Hayitmetov. Navoiy va Alanquvo afsonasi. Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati. 1984. 10-fevral soni]

A.Hayitmetov maqola soʻngida “Ravzat us-safo”ning asl forscha nusxasida “Alanquvo” oʻrnida “Quvo” deyilgan joyi ham bor. “Quvo” xitoy moʻgʻul tillarida “gul” degan maʼnoni bildiradi, - deb taʼkidlaydi.

Yoqutlarning "Olonho" nomli mashhur qahramonlik eposida "quvo" affeksi qo'shilgan bir necha ayol personajlarning nomlarini uchratish mumkinligini aytib o'tadi. "Olonho" dostoninining tadqiqotchisi I.V.Puxov bu asardagi asosiy qahramonlarning ko'p o'rinda ilohiy paydo bo'lishi haqida yozib, buni shunday izohlaydi: "Qahramon va u mansub bo'lgan qabilaning ilohiy kelib chiqishi, ularning bashar naslini boshlab beruvchilikdek alohida vazifasi bilan bog'liq. Olonho'da kelib chiqishi ilohiy bo'lgan odamgina haqiqiy odam sanaladi. U taqdir tomondan xos, "yuk-sak" a'mollar uchun yaratilgan".

Muallif tahlillarini shunday xulosa laydi: "Alanquvo afsonasi haqida bizga qimmatli ma'lumot bergan "Ravzat us-safo"ni Mirxond, ma'lumki, Navoiy rahbarligida Hirotda shoirning kutubxonasidan foydalanib yaratgan. Afsonadagi bosh qahramonning ilohiy qudrat bilan xomilador bo'lishi olonhudagi qahramonlar hayotini eslatadi. Olonhu bilan Alanquvo afsonasi o'rta-sidagi boshqa o'xshash alomatlar ham ko'p. Bunday dalillar Navoiyning Oltoy, Mo'g'uliston regionlaridagi qadim turkiy eposlar an'alariga suyanganini, ulardan asarlariga, xususan "Xamsa" dostonlariga badiiy rang va ma'nolar olganini ko'rsatadi" [A.Hayitmetov. Navoiy va Alanquvo afsonasi. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1984. 10-fevral soni.]

Mazkur maqola va Mirxondning "Ravzat us-safo" asaridagi ma'lumotlardan xulosa qilib aytish mumkin, Alanquvo afsonasi nafaqat tarixiy mavzudagi asarlarda, tarixiy shaxslarning kelib chiqishini belgilashda balki sof badiiy asarlarda ham bosh qahramonning ilohiy qudrat bilan yaratilganligiga ishora sifatida muhim badiiy obrazga aylanadi.

Biz yuqorida tilga olgan tarixiy mavzuda yozilgan asarlarda Alanquvo alohida e'tirof bilan tilga olingan. Podshohlar shajarasini aniqlashda, ularni madh etishda asar mualliflari bevosita Alanquvoga murojaat etishgan. Har bir asarda Alanquvo haqidagi ma'lumotlar mualliflar tomonidan o'ziga xos badiiy uslubda ishlanib - afsona, qissa, hikoyat tarzida bayon etilgan. Ahamiyatli jihati shundaki, Mo'g'ul podshosi Alanquvo barcha turkiy va mo'g'ul xalqlarining (kelib chiqish nuqtasi) ajdodi hisoblanadi. U nafaqat tarixiy mavzudagi balki badiiy asarlarda ham betakror xususiyatlari bilan gavdalana-di. Xulosa qilib aytganda, mo'g'ullarning afsonaviy podshosi darajasiga ko'tarilgan tarixiy shaxs - Alanquvo adabiy jarayonda badiiy obraz sifatida shakllanib, o'zbek mumtoz adabiyotida muhim badiiy timsolga aylangan edi.

MARYAM VA ALANQUVO

Navoiyning tarixiy mavzudagi asari "Tarixi anbiyo va hukamo"da Alanquvo haqidagi hikoyat uchramasa-da, biroq asarda ilohiy qudrat bilan bog'liq "Iso hikoyasi"ni bayon etadi va Maryam haqida shunday yozadi:

"Iso bin Maryam salavotullohi alayh, bir qavl bila uchunchi ululazmdur, bir qavl bila beshinchi. Andin burung'i anbiyodin hech qoysig'a qirq yoshtin burun etmadi. Va lekin ul modarzod payg'ambar erdi. Va aning valodatidin burun tengri taolo Maryamg'a aning vujudi bashoratin berdikim, «Iz qolatil-maloikatu yo Maryamu innalloha yubashshiruki bikalimaten minhu ismi-hul masihu Iso bin Maryama va jiyhan fit-dunyo val oxirati va minal muqarraqbiyna va yukallimunnosa fil mahdi va kahlan". [Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Sakkizinchi jild. Tarixi anbiyo

va hukamo. – T.: 2013. 588.] Bu parchada Navoiy Maryamni payg‘ambar ona ekanligini ta’kidlab o‘tadi. Navoiyning Maryamga bergan e’tirofi boshqa tarixiy nasr namunalari deyarli uchramaydi.

Navoiy Iso (a.s.) to‘g‘risida, uning tug‘ilishi haqida ko‘plab ma’lumotlar borligini ta’kidlagan holda “Masih lafzida so‘z ko‘ptur va Iso alayhissalom valodatida ham so‘z ko‘ptur va tafsiri kabirdin ma’lum bo‘lur. Chun bu muxtasarda matlub ixtisodur” (ta’kid – A.Qayumovniki), - deb yozadi.

Shulardan o‘zi ishonchli deb bilganini keltiradi. Voqea tafsili jarayonida Maryam haqida shunday deydi: “Iso alayhissalomning otasi yo‘qtur. Maryam Jabrail alayhissalomning nafi-bila homila bo‘ldi va tug‘urur vaqtda Baytulmuqaddasdin chiqib, qirog‘roq erda vaz‘i haml qildi. Xalq bu ishni bilib, borib ul holni ko‘rub, irik so‘zlar ayta boshladilar. Yuqoriroq bitilibturkim, Iso alayhissalom ne nav’ javoblar berdi. Andin so‘ngra el mutaaajjub bo‘lub, so‘z ayta olmay qayttilar. Maryamni Habib Najjorkim, xolazodasi erdi, Iso alayhissalom bila olib Damashqqa bordi. Iso alayhissalom o‘n uch yoshag‘uncha anda maosh qildi. Anda ham Iso alayhissalomning mu’jizoti ko‘b zohir bo‘ldi”. [Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. Sakkizinchi jild. Tarixi anbiyo va hukamo. – T.: 2013. 588.]

Navoiy Isoning Maryamdan otasiz tug‘ilgani, Maryamning homiladan bo‘shash vaqti kelganda Baytulmuqaddasdan nariroqda Isoni tuqqani, Iso onasini himoya qilib, bir-necha so‘zlar aytganini, “Injil” kitobi Isoga yuborilganligini aytib o‘tadi. Bu tasvirlarni o‘ziga xos badiiy uslubda mahorat bilan hikoya qilib beradi. Iso alayhissalomga Alloh tomonidan berilgan mo‘jizaviy qudrat, o‘liklarga

jon-tiriklik ato etishi xususiyatlari haqida to‘xtaladi. Umuman, mazkur hikoyada Navoiy Isoning dunyoga kelishidan to‘Tangrining irodasi bilan osmonga ko‘tarilib ketishigacha bo‘lgan voqealarni mufassal tasvirlaydi.

Hikoya so‘ngida “...Va Maryamni ba’zi debdurlarkim, Iso alayhissalom daf‘idin burun olamdin ketti. Ba’zi debdurlarkim, olti oydin so‘ngra... [Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. Sakkizinchi jild. Tarixi anbiyo va hukamo. – T.: 2013. 591.]” - deb yozadi.

Navoiyning Maryam va Iso (a.s.) bilan bog‘liq bu hikoyasini o‘qib, beixtiyor Qur‘oni Karimdagi Maryam surasini esladik.[Qaralsin: Abdulaziz Mansur. Qur‘oni Karim ma’nolarining tarjima va tafsiri. Toshkent. Sharq, 2004. 305.] Maryam surasining 16-oyatidan boshlab, 36-oyatigacha Maryamning homilador bo‘lishi, Iso (a.s.)ning tug‘ilishi to‘g‘risida birma-bir aytib o‘tiladi. Jabroil (a.s.) Allohning hukmi bilan chin inson qiyofasida Maryamga ko‘rinadi. Unga Allohning inoyati bilan pokiza o‘g‘il hadya etiladi. Ilohiy amr va qudrat bilan Iso (a.s.) otasiz dunyoga keladi. Yaxshi bilamizki, Odam (a.s.) Allohning qudrati bilan yaratilgan birinchi payg‘ambar edi. Iso (a.s.) Allohning ilohiy mu’jizasi bilan yaratilgan ikkinchi payg‘ambardir.

Demak, Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asaridagi “Maryam va Iso hikoyasi”ni Qur‘oni Karim oyatlari asosida badiiy ishlab, hikoya qilib beradi. Bu asarning birinchi qismi anbiyolar (payg‘ambarlar) to‘g‘risidagi ma’lumotlarni ham Qur‘oni Karimga asoslanib, ta’sirchan badiiy tasvirlarda berib o‘tadi. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Navoiy Qur‘on oyatlarini chuqur o‘rgan-gan va haqiqiy tarixiy voqealar sifatida e’tirof etgan. Va buni o‘quvchiga yuk-sak estetik darajada etkazib bergan.

Xo'sh, Alanquvo va Maryam o'rtasi-
da qanday bog'liqlik bor?

Maryam – Imronning qizi. U ilohiy qudrat bilan homilador bo'lib, Isoni tuqqan. Xristianlikda xudo-ona timso-
li. Iso payg'ambarning onasi. Maryam payg'ambar ona sifatida ilohiylashtiril-
gan.

Alanquvo – Xurilartoy mergan-
ning qizi. Yulduzxonning nabirasi. Dubunbayonning xotini. Ikki o'g'illi beva ayol. U ilohiy nurdan homilador bo'lib, uchinchi farzandi Budanjirni tuqqan. Alanquvoning avlodi (Bukun Qatag'an, Busqun Chalchi, Budanjir Munqaq) Nurunlar deb atalgan va melodiy 718 yilda yashagan.

Maryam nomi va u haqdagi ma'lumotlar melodiy 610 yildan boshlab payg'ambarimiz Muhammad (a.s.)ga nozil qilingan kitob "Qur'oni Karim"da zikr etilgan.

Bundan ayonki, Maryam va u bilan bog'liq ma'lumotlar (jumladan, afsona va rivoyatlar ham) Alanquvodan oldingi davrlarda mavjud bo'lgan. Keyinchalik,

mo'g'ul podshosi Alanquvoga Maryamga xos xususiyatlar nisbat berila boshlagan. Xalq og'zaki ijodida turli davrlarda Alanquvo haqidagi turli-
cha afsona va rivoyatlar yaratilgan. Natijada, Alanquvoning badiiy adabiyotdagi afsonaviy obrazi yuzaga kelgan. Bu obrazning yuzaga kelishida "Qur'oni Karim"da zikr etilgan Maryam haqidagi oyatlarning hamda Ko'k tangri ta'limoto-
lining ta'siri kuchli bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, Alanquvo – mo'g'ul qabilalaridan kelib chiqqan adolatli, iymon-e'tiqodli, jasur ayol podsho bo'lgan. Uning bu xususiyatlarini xalq ulug'lab, nomini va avlodini ilohiylashtirib, badiiy afsonaviy obrazini yaratishgan. Shu zayl bu obraz (ya'ni tarixiy shaxs Alanquvo) tarixnavislikda muhim o'rin tutib, turkiy xalqlarning jumladan, o'zbek xalqining kelib chiqishi shajaralari to'g'risidagi tarixiy nasr namunalarida (kitoblarida) alohida qayd etilgan. Natijada, bu tarixiy shaxs badiiy adabiyotda muhim badiiy obraz sifatida shakllanib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- Abulg'azi Bahodirxon. Shajarayi turk. Cho'lpon. 1990. – 192 b.
Aziz Qayumov. Asarlar. 4-jild. Toshkent. Mumtoz so'z. 46-bet.
Aziz Qayumov. Asarlar. 6-jild. Toshkent. Mumtoz so'z. 2010. 102-114 betlar.
Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Sakkizinchi jild. Tarixi anbiyo va hukamo. – T.: 2013. B.704.
Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Yettinchi jild. Xamsa. Sab'ai sayyor.– T.: 2013.B.696.
Ahmedov B. So'z boshi. Shajarayi turk. – T.: Cho'lpon, 1992. -188 b.
Baxtiyor Isabek. <http://www.e-adabiyot.uz/uzbek/qadimiy/165-oguznoma.html>
Kononov. A.N. Rodoslovnaya turkmen. Sochenenie. Abul-Gazi. Moskva – Leningrad: Akademii nauk SSSR. 1958. – 190 s.
Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Toshkent. Sharq, 2004. – 617 b.
Mavzoley Gur-i Emir. <http://e-samarkand.narod.ru/Guri-i-Emir.htm>
Mirzo Muhammad Haydar. Tarixiy Rashidiy. Sharq. 2007.
Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. Toshkent. Cho'lpon. 1994. (Bo'riboy Ahmedovning kirish so'zi, izohlari va tahriri ostida).
Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent. O'zbekiston. 1996. -506 b.
FazlullaxRashid-ad-din. Djomi at-tavarix. Nachyl Yevi. Baku.- 2011. Str.518.
"Tavorixi guzida" – "Nusratnoma". Aziz Qayumov. Asarlar. 6-jild. Toshkent. Mumtoz so'z. 2010. 102-114 - betlar.
Tohirov Q. Abulg'aziy Bahodirxon. Shajarayi tarokima. – Samarqand: 1995. - 68 b.
O'g'iznoma. Nasimxon Rahmonov tarjimas. Sharq yulduzi. Toshkent. 1989. №-4. 165-171- betlar.
Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Sharq. Toshkent. 1997. -384 b. (Nashrga tayyorlovchi: A.Ahmad.H.Bobobekov).
Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullnoma. Toshkent. Sharq. 2002. -413 b.
Hayitmetov A. Navoiy va Alanquvo afsonasi. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 1984 yil 10-fevral soni.
Porso Shamsiev. Navoiy asarlari lug'ati. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1973. 665-bet.